

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

VALUE ORIENTATIONS OF UKRAINIANS IN THE CONDITIONS OF FULL-SCALE INVASION

У статті досліджуються ціннісні орієнтації українців в умовах повномасштабного військового вторгнення. Війна спричинила соціальні й психологічні трансформації, що зумовили перегляд життєвих пріоритетів і переорієнтацію свідомості значної частини населення. У воєнний час особливої ваги набули потреби у фізичній та психологічній безпеці, збереженні здоров'я, забезпеченні добробуту сім'ї та стабільності найближчого соціального оточення. Одночасно посилюється значення колективістських орієнтацій, що проявляється у прагненні до єдності, взаємодопомоги й солідарності.

Теоретичний аналіз ґрунтується на підходах М. Рокича, Ш. Шварца та В. Франкла, а також на сучасних українських дослідженнях. Окремо розглянуто доробок О. Кульчицького та В. Янева, які започаткували системне вивчення ціннісних орієнтацій в українській науці.

Емпірична частина базується на пілотажному опитуванні 31 досліджуваного із застосуванням валідних методик. Мета полягала у виявленні тенденцій трансформації ціннісних орієнтацій у період війни та з'ясуванні, чи зберігається домінантність ключових цінностей серед різних соціально-демографічних груп.

Результати засвідчили зростання значущості універсальності, автономії та безпеки, а також статеві відмінності у структурі цінностей. Більшість респондентів визначили провідними трудові орієнтації, пов'язані з відповідальністю, дисципліною та готовністю до суспільно корисної діяльності. Зростає роль чесності й відповідальності як інтегративних регуляторів поведінки.

Практичне значення полягає у виокремленні напрямів аналізу ціннісних орієнтацій у кризовому суспільстві. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розширенням вибірки та вивченням статевих і вікових відмінностей, що дасть змогу застосувати результати для психологічної підтримки населення, освітніх програм і стратегій соціальної єдності у воєнних та післявоєнних умовах.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, українське суспільство, війна, безпека.

This article examines the value orientations of Ukrainians in the context of the full-scale military invasion. The war has triggered profound social and psychological transformations, prompting a reassessment of life priorities and a reorientation of consciousness. During wartime, the most salient needs relate to safety, health, family welfare, and stability of the immediate environment. At the same time, the significance of collectivist orientations has increased, manifested in unity, mutual aid, and solidarity.

The theoretical analysis is based on the works of M. Rokeach, S. Schwartz, and V. Frankl, as well as contemporary Ukrainian studies. Special attention is given to Ukrainian ethnopsychologists O. Kulchytskyi and V. Yanev, who laid the foundations for systematic research on values.

The empirical part draws on a pilot survey of 31 participants using validated methodologies by S. Schwartz, M. Rokeach, and B. Bass. The aim was to identify general tendencies in the transformation of Ukrainians' values during the war and to determine whether the dominance of key orientations is preserved across socio-demographic groups.

The results indicate an increased importance of universalism, autonomy, and security, as well as pronounced gender differences. Nearly all respondents identified work-related values as dominant, associated with responsibility, discipline, and readiness for socially useful activity. The role of responsibility and honesty has also grown as integrative regulators of behavior.

The practical significance of the study lies in outlining directions for analyzing value orientations in a crisis society. Further research should expand the sample and deepen the study of gender and age differences to support psychological assistance, educational programs, and strategies for social cohesion during and after the war.

Key words: values, value orientations, Ukrainian society, war, security.

УДК 159.923:316.6

DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.77.2.28>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Вакуленко О.Л.

к.психол.н., доцент, доцент кафедри загальної психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-5907-8262

Бутенко А.К.

здобувачка вищої освіти

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0009-0003-2068-3080

Вивчення ціннісних орієнтацій виступає як актуальне поле діяльності науковців у будь-який час, оскільки зміни, які відбуваються в нашому суспільстві, насамперед відображаються на особистісних вподобаннях та орієнтаціях людини. Це викликано й тим, що особистісні ціннісні орієнтири залежать від розвитку ієрархії загальнолюдських цінностей [5; 10].

Формування змістовних ціннісних орієнтацій – складний і тривалий процес, який передбачає розуміння психологічних механізмів, що лежать у їх основі, умов і факторів їх розвитку, вікових та індивідуальних особливостей людини [6; 10; 12]. Функціонування будь-якого суспільства базується

на системі цінностей, які є характерними саме для нього. Ці цінності формуються під впливом різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників у процесі соціалізації, розвитку суспільства та становлення кожного окремого індивіда. Саме сукупність цих факторів визначає остаточну систему переконань, ставлень та норм, які регулюють поведінку як окремої особистості, так і суспільства загалом. Цінності є фундаментальною основою політичної культури держави, значною мірою визначаючи як внутрішню, так і зовнішню політику, а також сприяючи формуванню національної ідентичності, що є особливо важливим в умовах екзистенційних загроз [13].

Ціннісні орієнтації постійно проявляються в різноманітних аспектах взаємодії між особистістю та соціальним середовищем – у ставленні до праці, колективу, культури, побуту, дозволів тощо. Саме завдяки ним можна оцінити, наскільки соціальні значущими є норми, зразки поведінки та регулятивні вимоги, інтегровані у свідомість індивіда. Людська діяльність тісно пов'язана із системою цінностей, яка завжди має індивідуальне забарвлення, тож ціннісні орієнтації є важливим каналом зв'язку між особистістю та суспільством, поєднуючи внутрішній світ людини із зовнішніми соціальними реаліями [6].

Саме цінності відіграють вирішальну роль у процесі прийняття рішень, визначають життєві пріоритети людини, впливають на її моральні установки та поведінкові моделі. Вони є свого роду внутрішнім компасом, який спрямовує індивіда у виборі професійної діяльності, соціальних контактів, стилю життя й особистих прагнень. В умовах сучасного суспільства, що динамічно змінюється, актуальність вивчення ціннісних орієнтацій зростає, оскільки соціальні, економічні та культурні трансформації безпосередньо впливають на особистісні пріоритети людей, викликаючи їх переорієнтування й перегляд [4].

Як один із ключових компонентів особистісної структури, ціннісні орієнтації відображають не лише життєвий досвід людини, а й її світоглядні позиції, соціальні настанови та пріоритети, що формуються під впливом різноманітних чинників: сімейного виховання, освітнього середовища, міжособистісних відносин, культурних традицій, а також суспільних змін і глобальних тенденцій. У процесі розвитку особистості ціннісні орієнтації можуть зазнавати певних модифікацій, адаптуючись до нових умов існування та відповідаючи на виклики сучасного світу. Звісно, людські цінності залежать від віку, статі, виховання, особистого досвіду, впливу середовища й обставин, спроможних спричинити суттєві трансформації. Однак духовний потенціал особистості, що визначає її життєстійкість, сприяє здатності людини забезпечувати та зміцнювати певну систему цінностей у суперечливих зовнішньому тиску та будь-яким обставинах [1].

Сучасна Україна переживає глибокі соціальні, політичні та культурні трансформації, пов'язані з повномасштабним військовим вторгненням. Ці події суттєво впливають на всі аспекти життя українського суспільства, викликаючи зміни у світогляді, поведінці та системі цінностей громадян. У кризові періоди, зокрема під час війни, змінюється ієрархія цінностей: ті, що раніше були на другорядному місці, можуть стати пріоритетними, а традиційно домінантні – переосмислюватися чи навіть деактуалізуватися.

Повномасштабна російсько-українська війна спричинила потужне згуртування українського суспільства. Це об'єднання стало можливим завдяки глибокому усвідомленню громадянами значущості державності, суверенітету та цілісності наці-

ональної території, а також утвердженню в масовій свідомості демократичних і загальнолюдських цінностей, за які люди виявили готовність боротися зі зброєю в руках [13]. Неймовірно тяжка, жорстока й виснажлива багаторічна війна стала випробуванням людських цінностей – як нормативних ідеалів, так і особистісних пріоритетів.

Важливу роль у цей час відіграли проігноровані агресором етнонаціональні особливості суспільства, що відчувало свою «українськість», усвідомивши її як потужний стимул до протистояння ворогу. Хвиля патріотичного піднесення, що об'єднала громадян України в перші дні російської агресії, вкотре засвідчила волелюбність як ключову характеристику українців та їхню здатність миттєво гуртуватися для спільної боротьби з поневолювачами. Актуалізувалися певні елементи національної аксіології, зокрема зазначені багатьма дослідниками цінності взаємодопомоги та колективізму, попри притаманний українцям індивідуалізм [15]. (Про зв'язок ціннісних орієнтирів з типом етнічної ідентичності див., зокрема, у праці І. Данилюка та В. Предко [4].)

У житті українського суспільства національні цінності завжди відігравали роль фундаментального чинника, який формує його внутрішній порядок і спрямовує розвиток. Вони визначали бачення державності, громади, сімейних відносин і ролі особистості у світі; слугували опорою для формування доброзичливого й толерантного ставлення до інших, сприяли усвідомленню особистої відповідальності за власні дії та стимулювали прагнення до справедливості та взаєморозуміння [2; 7].

Аналізуючи характерні риси українського народу, О. Кульчицький в «Енциклопедії українознавства» відзначив тісне поєднання «героїчних» і «мінімалістичних» аспектів національної свідомості, що змінювалися залежно від історичних обставин і геополітичної ситуації. Так, періоди боротьби, перемог і героїзму змінювалися фазами занепаду, національного утиску та пригнічення, що сприяло формуванню двох протилежних життєвих стратегій: *Vita heroica*, яка вимагала максимального напруження духовних і фізичних сил, та *Vita minima*, спрямованої на самозбереження і виживання [2].

Із цієї перспективи психологічне благополуччя особистості, її задоволеність життям і гармонія із суспільством визначалися в першому випадку цінностями самостійності, прагнення до досягнень і пошуку нових стимулів, а в другому – орієнтацією на безпеку та конформність. Очевидно, що установка на *Vita heroica* наповнює автостереотип українця позитивним змістом і посилює його етноконсолідуючу функцію. Коли домінуючими стають цінності самостійності, стимуляції та досягнень, відбувається подолання «нарцисизму малих відмінностей» (за термінологією З. Фрейда), що сприяє єдності нації для досягнення спільних цілей.

Проте в умовах історичних поразок суспільство занурюється у стан розчарування, стагнації та

втрати віри у власні можливості. У цей період активізуються архетипи дистресового досвіду, як-от екстернальність та екзекутивність, що спричиняють суспільну апатію. У такі часи пріоритетними стають цінності безпеки та конформності, а смисложиттєві орієнтири зазнають суттєвих змін. Як наслідок, формується нова психосоціальна реальність, що визначає подальший напрям розвитку суспільства.

Традиційні ціннісні орієнтації українців, а також основні культурні цінності були предметом дослідження засновників української етнопсихології – Я. Яреми, О. Кульчицького та В. Яніва ще в першій половині XX століття. Саме тоді вперше застосували так званий метод генетичного дослідження, який полягав у визначенні факторів, що впливали на формування етнонаціональної аксіології (зокрема, геописічних, геополітичних, соціопсихологічних, культурних тощо) в історичному контексті. При цьому особливу увагу приділяли необхідності врахування регіональних відмінностей.

Поряд із цим виокремлювали й певні консолідуючі цінності, серед яких «антеїзм» – глибока прив'язаність до землі та тісний зв'язок із природою як джерелом емоційного сприйняття світу, а також «свобода індивідуальності» й «духовний егоцентризм», що зумовлював перевагу внутрішньої релігійності над зовнішніми проявами догматизму та обрядовості.

В. Янів пов'язував український індивідуалізм із прагненням до самовираження, високою самоповагою та волелюбністю, що відповідає цінностям самореалізації та незалежності. На його думку, обмеження можливостей для самовираження провокує негативне ставлення до влади, схильність до протесту, невизнання дисципліни та прояви негативізму [15].

Історія свідчить про те, що ціннісні орієнтири змінювалися протягом часу, адаптуючись до соціально-економічних і культурних реалій кожного історичного періоду [9]. Особливо відчутні трансформації цінностей спостерігаються, починаючи з другої половини XX століття, коли західні суспільства почали активно пропагувати ідеї миру, толерантності, полікультурності та ненасильницької взаємодії. Жорстокість та агресія стали об'єктом суспільного осуду, людське життя було проголошене найвищою цінністю, а війна – найбільшим злом. Саме ці ідеї протягом останніх десятиліть закріпилися в політичному та культурному дискурсі західного світу, що знайшло своє відображення в системі освіти, засобах масової інформації та офіційних промовах державних діячів.

Українське суспільство, яке формувалося як незалежна держава з 1991 року, також успадкувало ці цінності, поступово інтегруючись у європейський простір. Однак виклики, з якими країна зіткнулася після 2014 року, а особливо після початку повномасштабної військової агресії Росії у 2022 році, змусили суспільство переглянути усталені ціннісні орієнтири. Нові реалії викликали глибокий вну-

трішній дисонанс, адже суспільство, яке впродовж десятиліть утверджувало ненасильницькі принципи, постало перед необхідністю захищати свою незалежність збройним шляхом.

Виникає низка складних етичних питань: якщо людське життя є найвищою цінністю, як тоді виправдати необхідність знищення ворога? Якщо толерантність є основою демократичного суспільства, як поєднати її з нетерпимістю до агресора? Як підтримувати ідею культурного різноманіття, одночасно засуджуючи вплив російської культури, яка натеper стала символом імперіалізму й агресії? Ці питання набувають особливої актуальності в умовах війни, змушуючи українське суспільство не лише захищати свою державність, але й переглядати й адаптувати ціннісні орієнтири відповідно до нових викликів реальності [9].

В умовах війни для українського суспільства особливої ваги набувають питання збереження життя, захисту здоров'я – як фізичного, так і психічного, дотримання прав людини, забезпечення соціальної справедливості та захисту національних інтересів. У періоди глибоких потрясінь значущість моральних орієнтирів та стійких світоглядних позицій суттєво зростає. Саме загальнолюдські цінності стають чинником єднання.

Отже, ціннісні орієнтації українців формуються під впливом історичних, соціальних та культурних чинників, що визначають національну свідомість і поведінкові стратегії. Вони коливаються між героїчним прагненням до самостійності та мінімалістичним виживанням залежно від суспільно-політичних умов. Зміни в суспільстві, зокрема виклики сучасності, сприяють перегляду усталених цінностей і формуванню нових аксіологічних пріоритетів.

З огляду на специфіку досліджуваної проблематики було вибрано методи, що дають можливість отримати надійні й валідні результати, а також забезпечують комплексний підхід до вивчення особливостей ціннісних орієнтацій. Обґрунтування вибору методів спирається на їх відповідність цілям і завданням дослідження, а також на їхню апробованість у психологічних і соціологічних дослідженнях.

Отже, для вирішення поставлених завдань вибрано такі методики: методика Ш. Шварца PVQ «Портрет цінностей» (адаптація Семків І.); методика ціннісних орієнтацій М. Рокича; методика діагностики спрямованості особистості Б. Басса.

Було проведено пілотажне дослідження, у якому взяла участь 31 особа: 22 жінки віком від 26 до 60 років (середній вік 36,6 року) та 9 чоловіків віком від 22 до 54 років (середній вік – 35,3 року). Вибірка охоплює доросле населення України різного віку та статі, що дало змогу розглянути особливості ціннісних орієнтацій у досить широкому соціальному контексті. Усі учасники є громадянами України, які проживають на території країни в умовах повномасштабного вторгнення. Збір даних здійснювався за допомогою онлайн-опитування, що дало змогу охопити респондентів з різних регі-

онів країни та забезпечити зручність і доступність участі в реальних умовах воєнного часу.

Відповідно до результатів, отриманих за методикою Ш. Шварца, на лідируючих позиціях для більшості респондентів перебувають такі цінності, як «універсалізм», «самостійність» та «безпека». Найменш вагомими цінностями виявилися «традиція» та «влада». Варто зазначити, що серед чоловіків «доброзичливість» виявилася дещо важливішою, ніж «безпека».

Із застосуванням U-критерію Манна – Уїтні було виявлено статистично значущу відмінність між чоловіками та жінками щодо цінності «безпека»: жінки надають їй значно більшої ваги, ніж чоловіки ($U = 36,0$, $p = 0,006$, $r = -0,636$). Це може свідчити про вищу потребу в стабільності, захищеності та передбачуваності в жіночій групі, що є цілком природним. Інші змінні не продемонстрували значущих відмінностей.

Останні соціологічні дослідження Інституту соціології НАН України, присвячені з'ясуванню особливостей динаміки ціннісних пріоритетів населення сучасної України за період 1991–2020 років, продемонстрували домінування в системі ціннісних пріоритетів населення сучасної України феномену вітальних цінностей, пов'язаних зі здоров'ям, сім'єю, дітьми й добробутом наших громадян. А. Ручка відзначає, що за умов недостатнього забезпечення реалізації зазначених цінностей спрацьовує, як відомо, механізм компенсації, який зумовлює високий рейтинг ціннісного феномену Безпека [11].

Порівнюючи з дослідженням 2020 року Дар'ї Місенг, у якому для дорослої вибірки пріоритетними були «самостійність», «доброзичливість» та «універсалізм» [8], можемо сказати, що значних змін не відбулось. Зростання значення цінності «безпека», звісно, обумовлено ситуацією повномасштабного вторгнення. Утім, це не завдало конструктивного впливу на основу ієрархії цінностей. Згідно із ціннісно-мотиваційним континуумом Ш. Шварца, цінності «доброта» та «універсалізм» формують вимір, який отримав назву «самотрансцендентність», – він відображає прагнення дбати

про благополуччя як близького оточення, так і всього людства та природи. Натомість надання переваги цінності «самостійність» вказує на значущість незалежного мислення, вільного вибору дій, способів досягнення цілей і дослідницької ініціативи [8]. Найменш пріоритетними виявилися цінності «конформізм», «влада», «традиція», що повністю відповідає поточному опитуванню. Можемо зробити висновок, що в умовах боротьби за незалежність та перебуваючи в постійній небезпеці цінності «самостійність» та «безпека» набувають більшого значення порівняно з мирним часом.

Звертаючись до більш ранніх досліджень і ґрунтовних консолідованих даних Європейського соціального дослідження за 2004–2016 роки, можемо помітити, що провідні позиції у ієрархії цінностей займали «безпека», «універсалізм» та «доброзичливість». Також варто зазначити, що цінність «традиція» до 2016 року займала 5-ту позицію у ієрархії, а в поточному дослідженні та в дослідженні 2020 року посідає останнє місце [3].

Наступним етапом дослідження було тестування за методикою М. Рокича. Відповідно до нього найважливішою термінальною цінністю було вибрано «здоров'я», на друге місце найчастіше ставили «дубов», на третє – «щасливе сімейне життя». Зазначимо, що середній рейтинг цінності «любов» серед чоловіків поступається цінності «цікава робота». При цьому «щасливе сімейне життя» займає другу позицію у ієрархії цінностей. Порівнюючи з дослідженням Оксани Шмиглюк 2020 року, в якому серед термінальних цінностей найважливішими є «здоров'я», «активне діяльне життя» та «розвиток» [14], можемо констатувати, що сімейні цінності стали більш вагомими.

Було також проведено порівняльний аналіз термінальних цінностей чоловіків і жінок із використанням критерію Манна – Уїтні. Статистично значущі відмінності між статтями виявлено щодо двох термінальних цінностей:

- «здоров'я» – жінки надали їй вищого рангу, ніж чоловіки ($U = 56,0$, $p = 0,043$);
- «впевненість у собі» теж більш високо оцінювалася жінками ($U = 53,5$, $p = 0,049$).

Таблиця 1

Результати тестування за методикою Ш. Шварца

	Середнє значення	Жінки	Чоловіки	Медіана	Стандартне відхилення	Мінімум	Максимум
Універсалізм	4,57	4,70	4,26	4,50	0,71	3,00	6,00
Самостійність	4,51	4,55	4,42	4,75	0,82	2,50	5,75
Безпека	4,46	4,74	3,80	4,60	0,90	2,20	5,80
Доброзичливість	4,11	4,17	3,97	4,25	0,84	2,25	5,50
Гедонізм	4,05	4,24	3,59	4,33	1,14	1,33	6,00
Стимуляція	3,58	3,70	3,30	3,67	1,11	1,67	5,33
Досягнення	3,57	3,61	3,47	3,50	1,21	1,25	5,50
Конформізм	3,50	3,47	3,58	3,50	0,96	2,00	5,25
Влада	3,24	3,24	3,22	3,33	1,02	1,33	5,33
Традиція	3,00	2,99	3,03	3,00	0,72	1,25	4,50

Таблиця 2

Результати тестування за методикою М. Рокича. Термінальні цінності

Цінності	Середній ранг	Жінки	Чоловіки	Медіана	Стандартне відхилення	Мінімум	Максимум
1а. Активне діяльне життя	9,74	9,86	9,44	9	4,42	2	18
2а. Життєва мудрість	9,42	9,23	9,89	9	5,08	2	18
3а. Здоров'я	3,29	2,27	5,78	1	3,81	1	14
4а. Цікава робота.	8,52	9,36	6,44	8	4,51	1	17
5а. Краса природи й мистецтва	13,10	13,59	11,89	15	3,92	4	18
6а. Любов	6,03	5,82	6,56	5	4,17	1	17
7а. Матеріально забезпечене життя	7,45	6,95	8,67	6	4,19	1	16
8а. Наявність гарних і вірних друзів	9,35	9,32	9,44	8	5,06	3	18
9а. Суспільне визнання	13,65	13,95	12,89	15	3,49	6	18
10а. Пізнання	8,26	8,73	7,11	8	3,57	2	14
11а. Продуктивне життя	9,16	10,09	6,89	10	4,34	1	17
12а. Розвиток	8,68	8,59	8,89	9	4,10	1	15
13а. Розваги	12,71	12,68	12,78	13	4,31	5	18
14а. Воля	7,71	7,36	8,56	7	4,61	1	17
15а. Щасливе сімейне життя	6,26	6,41	5,89	4	4,96	1	18
16а. Щастя інших	15,00	15,50	13,78	15	3,01	7	18
17а. Творчість	13,16	12,59	14,56	14	3,62	4	18
18а. Упевненість у собі	8,00	6,86	10,78	8	5,05	1	18

Те, що для жінок ці цінності є більш пріоритетними, пояснюється обставинами воєнного часу, коли тягар турбот про долю сім'ї цілковито лягає на жіночі плечі. Для інших термінальних цінностей достовірних статевих відмінностей не виявлено ($p > 0,05$).

Таблиця 3

Результати тестування за методикою М. Рокича. Інструментальні цінності

Цінності	Середній ранг	Жінки	Чоловіки	Медіана	Стандартне відхилення	Мінімум	Максимум
1б. Акуратність	12,3	11,73	13,56	14	4,85	1	18
2б. Вихованість	9,0	8,00	11,33	11	5,50	1	16
3б. Високі запити	13,6	13,95	12,67	16	4,19	3	18
4б. Життєрадісність	8,1	6,95	10,78	7	5,30	1	18
5б. Ретельність	11,6	11,82	11,00	13	4,62	1	18
6б. Незалежність	6,8	6,77	6,89	5	4,61	1	16
7б. Непримиренність до недоліків у собі й інших	15,9	15,73	16,22	18	3,90	3	18
8б. Освіченість	5,8	6,64	3,89	5	4,44	1	18
9б. Відповідальність	5,9	6,00	5,67	6	3,38	1	12
10б. Раціоналізм	6,6	7,77	3,67	5	4,93	1	17
11б. Самоконтроль	8,9	9,23	8,00	9	4,18	2	18
12б. Сміливість у відстоюванні своєї думки	8,2	7,82	9,22	8	3,79	2	15
13б. Тверда воля	9,2	9,05	9,67	9	4,30	2	18
14б. Терпимість	12,0	12,36	11,22	13	3,93	4	18
15б. Широта поглядів	8,5	8,55	8,56	8	3,78	1	15
16б. Чесність	6,4	6,55	5,89	6	4,42	1	14
17б. Ефективність у справах	11,6	12,05	10,44	12	4,66	2	18
18б. Чуйність	10,4	9,64	12,33	10	4,62	1	17

Зазначимо, що серед інструментальних цінностей на перший план виступає «освіченість», на другому місці – «відповідальність», на третьому – «чесність». Серед чоловіків найвагомішою інструментальною цінністю є «раціоналізм». Використання критерію Манна – Уїтні підтвердило статистично значущу різницю між статтями лише щодо цієї цінності: чоловіки надали їй вищого рангу, ніж жінки ($U = 47,0$, $p = 0,024$). Для інших інструментальних цінностей достовірних статевих відмінностей не виявлено ($p > 0,05$).

У дослідженні 2020 року серед інструментальних цінностей найважливішими були «вихованість», «освіченість», «життєрадісність» [14]. Отже, спостерігаємо незмінну цінність «освіченість» і зростаючу значимість «відповідальності» та «чесності».

За методикою орієнтованості особистості Б. Басса, для більшості респондентів домінуючою виявилася «спрямованість на справу» – дуже високий рівень у 30 респондентів. У 17 опитаних досить високий рівень займає «спрямованість на себе»;

дещо нижчий рівень – «спрямованість на спілкування» (рис. 1). Переважання цінності «спрямованість на справу» було виявлено і в дослідженні О. Вакуленка та І. Чанчикова 2019 року, однак «спрямованість на спілкування» була виявлена як домінуюча в більшій кількості респондентів, ніж «спрямованість на себе» [1].

Отже, отримані емпіричні дані свідчать про стійкість загальної ціннісної структури із виразним домінуванням гуманістичних орієнтацій. Водночас виявлені деякі відмінності у пріоритетах цінностей за статевою ознакою. Загальна аксіологічна спрямованість респондентів засвідчує орієнтацію на самореалізацію, відповідальність і активну життєву позицію. Порівняння з більш ранніми дослідженнями науковців не виявило значних трансформацій, хоча певні зрушення стосовно цінностей «безпека» та «самостійність» все ж відбулися, що пояснюється поточною ситуацією в країні. Прикметним є те, що цінність «спрямованість на справу» посіла домінантне місце майже у всіх досліджуваних. Важливо також зазначити зроста-

Таблиця 4

Результати тестування за методикою Б. Басса

Рівень	Спрямованість на себе		Спрямованість на спілкування		Спрямованість на справу	
Низький	1	3%	0	–	0	–
Середній	2	7%	5	17%	0	–
Вище за середній	5	17%	7	23%	0	–
Високий	6	20%	9	30%	1	3%
Дуже високий	16	53%	9	30%	29	97%

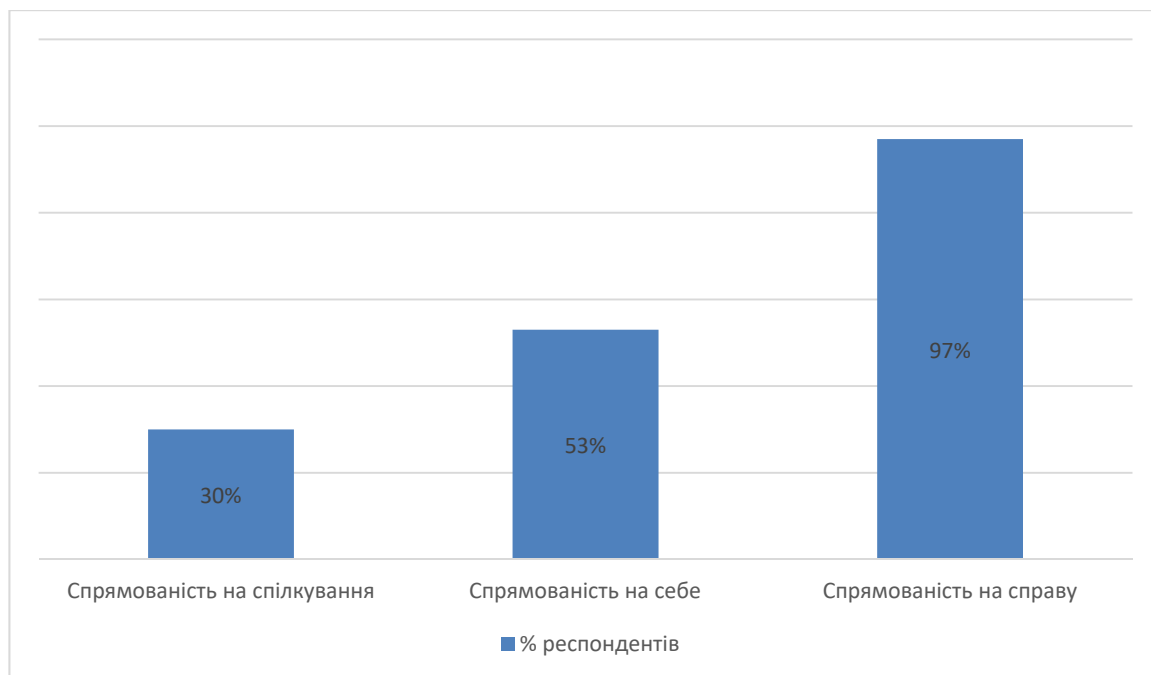

Рис. 1. Розподіл домінуючої спрямованості респондентів

ючу значимість цінностей «відповідальність» та «чесність». Вочевидь, такі зрушення в системі цінностей пов'язані з вимогами часу – вони є визначальними, зокрема для вимушено переміщених осіб, які мають заново розбудовувати своє життя; а також для військових. Тож і від влади суспільство вимагатиме чесності, відповідальності та спрямованості на справу. Звісно, проведене дослідження було, як уже зазначалося, пілотажем, бо мало на меті виявити певні тенденції у формуванні ціннісних орієнтацій українців в умовах війни та встановити, чи існують домінуючі цінності, однаково значимі для різних за віком, статтю та місцем проживання представників соціуму. Однак є очевидним, що комбатанти, волонтери та люди, непричетні до воєнних дій; ті, хто не з безвиході, а з переконань залишився в Україні, і ті, що виїхали та продовжують виїждати; фізично і психічно покалічені війною та їхні близькі, сім'ї загиблих та зниклих безвісти – усі ці групи населення можуть мати дуже розбіжні ціннісні орієнтації. Щоб уникнути розфрагментованості суспільства та небезпечної конфронтації, потрібно досліджувати стан аксіологічних структур та відповідні ціннісні орієнтації у цих конкретних групах. Можливо, вдасться виявити (чи в подальшому сформувати) певні «цінності-медіатори», за визначенням Є. Головахи [3], спроможні консолідувати суспільство. І особливо увагу слід приділити підліткам та молоді, зокрема тим, хто перебуває за межами України, виїждять чи планує виїхати за кордон.

Дослідження ціннісних орієнтацій українців є наразі конче важливим для психологічної науки; їх результати матимуть практичну цінність для фахівців із соціальної та політичної психології, освітян, державних управлінців і волонтерів – усіх, хто працює над зміцненням національної єдності та відновленням морального духу суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вакуленко О.Л., Чанчиков І.К. Особливості впливу ціннісних орієнтацій на життєстійкість особистості. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. Вип. 32. Т. 1. С. 32–36.
2. Вакуленко О. Особистість у життєвих ситуаціях через призму «українських цінностей» (Розділ 2). У: Ананова І. (уклад.). *Психологічні виміри життєвих ситуацій: сучасні виклики*. Київ : АртЕк (у друці).
3. Головаха Є. Сучасний ціннісний дискурс і суспільні зміни: світові тенденції та українські реалії. Відкрита лекція. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2020. URL: [http://psy.univ.kiev.ua/ua/events/lectures/848-vidkryta-lektsiia-suchasnyi-](http://psy.univ.kiev.ua/ua/events/lectures/848-vidkryta-lektsiia-suchasnyi-tsinisnyi-dyskurs-i-suspilni-zminy-svitovi-tendentsii-ta-ukrainskirealii)

[tsinnisnyi-dyskurs-i-suspilni-zminy-svitovi-tendentsii-ta-ukrainskirealii](http://psy.univ.kiev.ua/ua/events/lectures/848-vidkryta-lektsiia-suchasnyi-tsinisnyi-dyskurs-i-suspilni-zminy-svitovi-tendentsii-ta-ukrainskirealii).

4. Данилюк І.В., Предко В.В. Психологічні особливості вияву етнонаціональних установок у взаємозв'язку з ціннісними орієнтаціями та етнічною ідентичністю українців. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 2. Т. 1. С. 42–28.
5. Іваненко А.М. Ціннісні орієнтації у структурі особистості студентів. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. Вип. 7. С. 82–87.
6. Коляда Н.В., Тарасова Т.Б. Психологія розвитку особистості: ціннісні орієнтації в ранньому юнацькому віці. *Слобожанський науковий вісник. Серія Психологія*. 2024. Вип. 2. С. 27–31.
7. Крисаченко В. Національні цінності України: сутність, розмаїття, консолідаційний потенціал. *Українознавство*. 2022. № 1 (82). С. 28–50.
8. Місенг Д.В. Вплив ціннісних орієнтацій на стиль життя особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2020.
9. Неприцька Т.І. Формування ціннісних орієнтацій в суспільстві в умовах війни: реалії України. *Політичне життя*. 2022. С. 93–97.
10. Рибак О.С. Цінності та ціннісні орієнтації, їх значення у розвитку особистості. *Науковий вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія: Психологічні науки*. 2017. № 1. С. 105–113.
11. Ручка А. Цінності та ціннісні зміни в новітній історії України. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності*. 2021. Вип. 8 (22). С. 486–497.
12. Ткачук Л.В., Остополець І.Й. Особливості ціннісних життєвих орієнтацій сучасної студентської молоді. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія Психологічні науки*. 2023. С. 34–40.
13. Шайгородський Ю. Зміна ціннісних пріоритетів громадян України в умовах екзистенційних загроз. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методики викладання соціально-політичних дисциплін*. 2023. Вип. 22 (33). С. 5–13.
14. Шмиглюк О. Ціннісні орієнтації сучасних старшокласників з різним типом етнічної ідентичності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2020. Вип. 10 (55). С. 135–146.
15. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Київ : Знання, 2006. 341 с.

Стаття надійшла у редакцію: 11.09.2025

Стаття прийнята: 23.09.2025

Опубліковано: 17.11.2025